

Αφηγηματοποιώντας το μέλλον: δυστοπικές προοπτικές και ιδεολογικές αναζητήσεις στην πεζογραφία της Ι. Μπουραζοπούλου

Μαρίτα Παπαρούση*

Ο F. Jameson (2005) υποστηρίζει ότι οι ιστορίες για το μέλλον είναι απολύτως κειμενικές και αντανακλούν τις τρέχουσες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες, αντί να προσπαθούν να οραματίζονται προφητικά το μέλλον. Συμμεριζόμενη την άποψη αυτή και θέλοντας να δω τι ισχύει στο χώρο της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας του φανταστικού, προσεγγίζω τις εκδοχές του μέλλοντος που αποτυπώνουν τα μυθιστορήματα της Ιωάννας Μπουραζοπούλου, *Τι είδε η γυναίκα του Λωτ* (2007) και *Η ενοχή της αθωότητας* (2011), προκειμένου να διερευνήσω τους τρόπους με τους οποίους αφηγηματοποιούν ανησυχίες και προβληματισμούς που απορρέουν από το κοινωνικο-πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο δημιουργίας τους. Από τη στιγμή δε τα συγκεκριμένα μυθιστορήματα εμφανίζουν στοιχεία που παραπέμπουν στο χώρο της δυστοπίας και των μετα-αποκαλυπτικών αφηγήσεων επιχειρώ, στηριζόμενη στην υπάρχουσα βιβλιογραφία που αναφέρεται στην ουτοπία / δυστοπία και στην μετα-αποκαλυπτική λογοτεχνία, να αποσαφηνίσω την έκταση στην οποία αντλούν μοτίβα και τεχνικές από τις συγκεκριμένες λογοτεχνικές περιοχές, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους τις αναπαράγουν ή/και τις αναδιαμορφώνουν. Δεδομένης της κοινωνικο-πολιτικής και μεταφυσικής δυναμικής τόσο της δυστοπίας όσο και των μετα-αποκαλυπτικών αφηγήσεων, αυτό που με ενδιαφέρει να διαφανεί είναι εάν η Ι. Μπουραζοπούλου επιμένει να πειραματίζεται με κειμενικές πρακτικές από τα πεδία αυτά σε μια προσπάθεια ανεύρεσης πρόσφορων τρόπων αφηγηματοποίησης της ανθρώπινης περιπέτειας σε νέες μεταπολιτικές και μετα-ιστορικές πραγματικότητες.

Η «δυστοπία» δημιουργεί μελλοντολογικά σενάρια στη βάση κοινωνικο-πολιτικών καταστάσεων που χαρακτηρίζουν τη συγκυρία παραγωγής της· αποτυπώνει με τον τρόπο αυτό την εικόνα μιας κοινωνίας στην οποία οι αρνητικές κοινωνικο-πολιτικές, ιδεολογικές, οικονομικές ή βιοτικές εξελίξεις κυριαρχούν, είτε για να σατιρίσει τα ουτοπικά οράματα, σε μια απόπειρα να δείξει τις πλάνες τους, είτε για να προειδοποιήσει –έτσι ώστε το δυστοπικό μέλλον να μη γίνει πραγματικότητα.¹ Όταν το εφιαλτικό όραμα μιας δυστοπικής μελλοντικής κοινωνίας διασταυρώνεται με την ιδέα της επικείμενης συντέλειας του κόσμου, προκύπτει το μετα-αποκαλυπτικό όραμα. Το ‘μετά’, το μετά την κρίση συνιστά το σημείο εκκίνησης για τις μετα-αποκαλυπτικές αφηγήσεις, οι οποίες αποτυπώνουν τα ερείπια ενός κόσμου ή μιας κοινωνίας και τον πιο ισχυρό εφιάλτη από όλους: ότι το τέλος δεν θα είναι μια μοναδική στιγμή τρόμου και η σηματοδότηση μιας νέας αρχής και αλλαγής προς το καλύτερο, αλλά μάλλον μια ατέρμονη συνέχεια του τίποτα, ένα αέναο ‘μετά’ που σηματοδοτεί την αδυναμία

* Η Μαρίτα Παπαρούση διδάσκει, ως αναπληρώτρια καθηγήτρια, το αντικείμενο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και Διδακτικής της Λογοτεχνίας στο Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Έχει δημοσιεύσει μελέτες σε ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα περιοδικά με θέματα που αφορούν την ελληνική πεζογραφία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα και τη διδακτική της λογοτεχνίας. Έχει εκδώσει τα βιβλία: *Σε αναζήτηση της σημασίας: Αφηγηματολογικές προσεγγίσεις στη σύγχρονη ελληνική πεζογραφία* (Μεταίχμιο, 2005) και *Το σώμα και η διαπραγμάτευση της διαφοράς στη σύγχρονη ελληνική πεζογραφία* (Επίκεντρο, 2013). Συνεπιμελήθηκε μαζί με τη Ρ. Τσοκαλίδου συλλογικό τόμο με τίτλο *Θέματα ταυτότητας στους Έλληνες της διασποράς: Γλώσσα και Λογοτεχνία* (Μεταίχμιο, 2005). Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα στρέφονται, εκτός από τον τομέα της νεοελληνικής γραμματείας, γύρω από τη θεωρία και τη διδακτική της λογοτεχνίας, καθώς και γύρω από θέματα φύλου και ταυτότητας στη νεότερη ελληνική πεζογραφία.

¹ Σύμφωνα με τον Claeys, η δυστοπία αποδίδει την πλασματική απεικόνιση μιας κοινωνίας στην οποία το κακό, οι αρνητικές κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, επικρατεί, είτε ως σάτιρα των ουτοπικών προσδοκιών, τις πλάνες των οποίων επιχειρεί να αναδείξει, είτε ως κατάδειξη τρόπων ζωής που πρέπει σίγουρα να αποφύγουμε (Claeys 2010, 107).

του πολιτισμού.² Σε κάθε περίπτωση, η πολιτική και κοινωνική κριτική θεωρείται ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία και των δύο ειδών.³ Από τον κανόνα αυτό δεν ξεφεύγουν και τα μυθιστορήματα της Μπουραζοπούλου. Εστιάζοντας σε διαφορετικές εκφάνσεις βιοπολιτικής ρύθμισης της ζωής, διερευνούν τη σχέση ατόμου-εξουσίας, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ατομική ελευθερία και την ελεύθερη βούληση.

Το *Τι είδε η γυναίκα του Λωτ* που κινείται στα όρια της μετα-αποκαλυπτικής αφήγησης και της δυστοπίας αποτυπώνει την εξαφάνιση μεγάλου μέρους του προ-αποκαλυπτικού κόσμου και τη συνέχιση της ζωής ακόμη και μετά από ένα καταστροφικό γεωφυσικό γεγονός.⁴ Ο μετα-αποκαλυπτικός κόσμος του μυθιστορήματος, αμφισβητώντας, όπως πολλές παρόμοιες μετα-αποκαλυπτικές αφηγήσεις του εικοστού αιώνα, την αλλαγή προς το καλύτερο, δεν είναι όμως ένας καλύτερος κόσμος. Η υπερχείλιση όχι μόνο συνδέθηκε με την καταστροφή χωρίς να διαχωρίσει το καλό από το κακό, υποδηλώνοντας πως το τέλος του προ-αποκαλυπτικού κόσμου είναι ένα τέλος χωρίς νόημα, αλλά οδήγησε και σε μια νέα πραγματικότητα, τόσο ζοφερή, ώστε να παραλληλίζεται με τα Σόδομα και να 'απαιτεί' μια δεύτερη καταστροφή.⁵ Στην προκειμένη περίπτωση για τον εφιάλτη ευθύνεται το κεφάλαιο ως φορέας εξουσίας· πρόκειται για μια αόρατη επιχείρηση, την Κοινοπραξία των «Εβδομηνταπέντε», η οποία εκμεταλλεύομενη την καταστροφή, έχει δημιουργήσει μια Αποικία-μονοπωλιακή επιχείρηση εξόρυξης ενός μυστηριώδους βιολετί αλατιού, του πολύτιμου αγαθού της νέας εποχής,⁶ και, όπως ακριβώς το ολοκληρωτικό καθεστώς της κλασικής δυστοπίας, μετέρχεται όλων εκείνων των μέσων που καθυποτάσσουν το άτομο: επιτήρηση, αόρατη απειλή, ψυχολογική πίεση, με αποτέλεσμα οι υπάλληλοι να δουλεύουν

² Η σύγχρονη αποκάλυψη δεν φέρνει στο φως κρυμμένες αλήθειες, δεν οραματίζεται την κυκλική ανανέωση ενός πολιτισμικού μοντέλου. Αντίθετα, όπως υποστηρίζει η T. Heffernan, «συνδέεται με την καταστροφή» (Heffernan 2008, 7).

³ Σε γενικές γραμμές, η δυστοπία, όπως και η ουτοπία, θέτουν στο προσκήνιο κοινωνικο-πολιτικά θέματα και προσπαθούν να ευαισθητοποιήσουν κριτικά τον αναγνώστη, έτσι ώστε να συγκρίνει δυσμενώς τη δική του κοινωνία με την μελλοντική (στην περίπτωση της ουτοπίας) ή να αναγνωρίσει τάσεις στην σύγχρονη κοινωνία που μπορεί να οδηγήσουν, αν συνεχιστούν, στη δυστοπία που μόλις διάβασε. Όπως υποστηρίζει ο M.K. Booker: «Εν συντομία, η δυστοπική λογοτεχνία είναι ακριβώς η λογοτεχνία που τοποθετείται σε άμεση αντίθεση με την ουτοπική σκέψη, προειδοποιώντας για τις πιθανές αρνητικές συνέπειες του ακραίου ουτοπισμού. Ταυτόχρονα, η δυστοπική λογοτεχνία γενικά αποτελεί επίσης μια κριτική των υφιστάμενων κοινωνικών συνθηκών ή πολιτικών συστημάτων, είτε μέσα από την κριτική εξέταση των ουτοπικών προϋποθέσεων επί των οποίων οι εν λόγω συνθήκες και τα συστήματα βασίζονται ή μέσα από τη φανταστική επέκταση αυτών των συνθηκών και συστημάτων σε διαφορετικά πλαίσια που αποκαλύπτουν σαφέστερα τις ατέλειες και τις αντιφάσεις τους» (Booker 1994, 3). Όσον αφορά τις αποκαλυπτικές αφηγήσεις, για την Zamora, όπως και για την πλειοψηφία όλων αυτών που μελετούν το συγκεκριμένο είδος, η αποκαλυπτική αφήγηση διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με το σύγχρονο ιστορικό της πλαίσιο. Πιστεύει, επίσης, ότι το ανανεωμένο ενδιαφέρον για την αποκάλυψη είναι μια προβλέψιμη αντίδραση στην κοινωνική ρήξη και την αβεβαιότητα της εποχής μας (Zamora 1989, 11).

⁴ Όπως διαβάζουμε στο μυθιστόρημα, εξαιτίας της υπερχείλισης της Νεκράς Θάλασσας, σαράντα αιώνες μετά από την καταστροφή των βιβλικών Σοδόμων, ανέβηκε «η στάθμη των νερών βυθίζοντας τα βορειοδυτικά παράλια της Αφρικής, την Τουρκία ολόκληρη, τη Βαλκανική μέχρι τη Βιέννη, την Ιταλία και την Ελβετία, τη Γαλλία μέχρι τα όρια του Παρισιού και το ανατολικό τμήμα της Ιβηρικής» (96).

⁵ Για τον James Berger αυτή ακριβώς είναι η λειτουργία της μετα-αποκαλυπτικής μυθοπλασίας: «Συμβαίνει μια καταστροφή συντριπτικού, αποπροσανατολιστικού μεγέθους και όμως ο κόσμος συνεχίζει. Και έτσι οι συγγραφείς φαντάζονται κάποια άλλη καταστροφή που είναι απολύτως οριστική, που θα δώσει τέλος σε αυτόν τον κόσμο. Η αρχική καταστροφή, που αλλοιώνει και αποπροσανατολίζει –και η οποία, κατά μία έννοια, δεν είναι μια αποκάλυψη υπό την έννοια ότι δεν αποκαλύπτει- απαιτεί να φανταστούμε μια δεύτερη καταστροφή που είναι μια αποκάλυψη και ως εκ τούτου προσδίδει στην πρώτη καταστροφή ένα αναδρομικό αποκαλυπτικό καθεστώς» (Berger 1999, 6-7).

⁶ Το μυθιστόρημα της Μπουραζοπούλου ακολουθεί ως προς τούτο τάσεις που κυριαρχούν στο χώρο της δυστοπίας στα τέλη του 20ου αιώνα. Ο Tom Moylan παρατηρεί ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 οι δυστοπίες εστιάζουν στην εταιρεία, και όχι στο κράτος, ως κεντρική δομή εξουσίας και ότι προς το τέλος του εικοστού αιώνα οι κριτικές δυστοπίες επανεξετάζουν το ρόλο του κράτους, ανταποκρινόμενες σε σύγχρονες ανησυχίες σχετικά με τις προθέσεις των νεο-φιλελεύθερων εθνικών πολιτικών όσον αφορά τόσο τη θέσπιση καθεστώτων παρακολούθησης και ελέγχου, όσο και την ανάπτυξη επικίνδυνων συνεργασιών με επιχειρήσεις (Moylan 2003, 136-137).

υπό ένα καθεστώς «απροκάλυπτης αυταρχικότητας» (σ.153). Η *Ενοχή της αθωότητας*, από την άλλη πλευρά, είναι ενδεικτική των σύνθετων σχέσεων μεταξύ ουτοπίας και δυστοπίας.

Ένα έντονο αίσθημα γνωστικής ανοικείωσης –ένα από τα γνωστά ειδολογικά χαρακτηριστικά της δυστοπίας–⁷ δημιουργείται όταν συνειδητοποιούμε ότι η ιστορία εκτυλίσσεται σε μια μελλοντική, αλλά με έντονα παρελθοντικά-μεσαιωνικά χαρακτηριστικά, ευρωπαϊκή πραγματικότητα, στην οποία μετά την ολική κατάρρευση του μετα-καπιταλιστικού συστήματος το σύνολο των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων έχουν επιλυθεί μέσω μιας επανάστασης που συντελέστηκε στο συλλογικό νου των Ευρωπαίων (σ. 27) και οδήγησε στη ριζική αναδιάρθρωση των πάντων και σε ένα νέο είδος οργανωμένης κεντρικά κοινωνίας, στη Συντεχνιακή Δημοκρατία.⁸ Θεμελιακές αρχές όπως «το δικαίωμα στην εργασία και το δικαίωμα στο Θάνατο –που αποτελούν τις βασικές πηγές άγχους των Ευρωπαίων» (σ. 146) έχουν προστατευθεί ευλαβικά, με αποτέλεσμα την ασφάλεια, την ισόρροπη ανάπτυξη, τη διατήρηση των κοινωνικών ισορροπιών, την εξάλειψη της διαφθοράς, τη συγκράτηση του ανταγωνισμού, μας φέρνουν αντιμέτωπους με την υλοποίηση ουτοπικών επιδιώξεων για την αναδιαμόρφωση της ανθρώπινης εμπειρίας σε μια πραγματικότητα ευταξίας που διασφαλίζει τη σταθερότητα. Οι δυστοπικές εκφάνσεις είναι παρόλα αυτά έκδηλες: εγκαθίδρυση μιας ιεραρχικής κοινωνικής τάξης, ομοιομορφοποίηση, επιτήρηση, καταστολή της ατομικότητας (δεδομένου ότι οι επαγγελματικές ικανότητες των ανθρώπων έχουν γίνει ο μοναδικός ορισμός της ταυτότητάς τους αφού οι επαγγελματίες υπάρχουν ως δείγματα της συντεχνίας τους), άρνηση αποδοχής διαφορετικότητας και στιγματισμός κάθε απόκλισης από τον κανόνα με τους αντιφρονούντες να εξορίζονται στη Θεσσαλονίκη-Λησμονιά, αυταρχική κυρίαρχη φιλοσοφική άποψη η οποία δεν επιτρέπει εναλλακτικούς τρόπους σκέψης. Και αν προσθέσω σε αυτά ότι έμφαση δίδεται στην εξουσία ως διαδικασία που παράγει πρακτικές λόγου οι οποίες με τη σειρά τους παράγουν υποκείμενα, τα διαμορφώνουν και τα κατευθύνουν έτσι ώστε να καθυποτάσσονται σε εσωτερικευμένους καταναγκαστικούς κανόνες, θα μπορούσα να μιλήσω για μια δυστοπική Δημοκρατία οι πολίτες της οποίας θυμίζουν τον ‘μονοδιάστατο άνθρωπο’ για τον οποίο μιλά ο Marcuse λέγοντας ότι η κυριαρχία πάνω του δεν οφείλεται τόσο στον εξαναγκασμό και την απροκάλυπτη πολιτική καταστολή, αλλά στη χειραγώγηση και την ελεγχόμενη ικανοποίηση (Marcuse 1991).

Οι συγγραφείς των δυστοπιών δεν είναι πρόθυμοι να αποδεχτούν ότι η απόλυτα προγραμματισμένη και αυστηρά ελεγχόμενη δυστοπική πραγματικότητα θα λειτουργεί συνεχώς χωρίς προβλήματα· γι’ αυτό και ένα κοινό θέμα στα δυστοπικά σενάρια είναι μια μοιραία ρωγή, αυτή που θα φέρει στην επιφάνεια όλες τις αδυναμίες και τα σκοτεινά σημεία του συστήματος. Στη μεταπολιτική πραγματικότητα του *Τι είδε η γυναίκα του Λωτ* στην οποία όλοι οι εκπρόσωποι των κοινωνικών θεσμών (ιερέας, δικαστής, γιατρός, φρούραρχος) είναι έμμισθα υποχέια της εξουσιαστικής αρχής της μονοπωλιακής εταιρείας, η ισορροπία του συστήματος καταλύεται μετά το μυστηριώδη θάνατο του Κυβερνήτη, που διοικούσε ως απόλυτος άρχοντας, και την άφιξη ενός νέου Κυβερνήτη που στις δεκαπέντε μέρες της

⁷ Ο Darko Suvin αναφερόμενος στην επιστημονική φαντασία διατυπώνει την άποψη πως η «γνωστική ανοικείωση» που προκαλεί, προτείνοντας έναν νέο κόσμο στον οποίο το οικείο καθίσταται ανοίκειο με το να παρουσιάζεται έξω από τα κυρίαρχα ερμηνευτικά παραδείγματα, από νέες προοπτικές και σε νέα πλαίσια, συνιστά μία από τις βασικές στρατηγικές της (Suvin 1979, 3-15). Ο M.Keith Booker, εμπνεόμενος από τον Suvin, ισχυρίζεται πως η «γνωστική ανοικείωση» είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική ως μέθοδος πολιτικού σχολιασμού και στις δυστοπίες (Booker, 1994^a, 19).

⁸ Η συγκεκριμένη Δημοκρατία που «δεν είναι απλώς πολίτευμα, αλλά κοινωνικό, υπαρξιακό και φιλοσοφικό σύστημα» (σ.28) έχει αναγάγει σε ύψιστο αγαθό την εργασία και το θάνατο, που συνιστά τη νέα ‘θρησκεία’ και το εχέγγυο της κοινωνικής συνοχής, και διαφέρει από την οικεία πολιτικο-κοινωνική οργάνωση λόγω της εξαφάνισης της έννοιας του πολίτη από εκείνη του επαγγελματία, της κατάρτησης των κοινωνικών τάξεων, τη θέση των οποίων καταλαμβάνουν (σε ανάμνηση της πλατωνικής Πολιτείας) εννέα επαγγελματικές κάστες, που υποδιαιρούνται σε αναρίθμητες συντεχνίες, κάθετα ιεραρχημένες, αλλά και της απαξίωσης του ατομικού ανταγωνισμού υπέρ αυτής της συντεχνιακής οργάνωσης στο πλαίσιο της οποίας τα αντικρουόμενα συμφέροντα συντονίζονται και εναρμονίζονται στην ενότητα και αρμονία της ευημερούσας Συντεχνιακής Δημοκρατίας.

αμφιλεγόμενης διοίκησής του οδηγεί την Αποικία σε κατάσταση αναρχίας. Αυτό που συνιστά την κινητήρια δύναμη της πλοκής στην *Ενοχή της αθωότητας* είναι ότι προκειμένου να επιτευχθεί η υπέρβαση της πρώτης κρίσης που γνωρίζει η Δημοκρατία – κρίση που έρχεται ως επακόλουθο «της ιλιγγιωδώς αναπτυσσόμενης αγοράς του Θανάτου, της φιλοσοφικής λίθου της οικονομίας που καταλήγει διαφιλονικούμενο αγαθό» (σ. 30) και φέρνει στο προσκήνιο την αβουλία «ως παρενέργεια ισορροπίας» (σ. 150)–, τα θεσμικά όργανα του καθεστώτος, παίζοντας με θεμελιώδεις αρχές δικαίου, καταλύουν το πολίτευμα και αποφασίζουν τη διενέργεια πανευρωπαϊκού δημοψηφίσματος προκειμένου οι πολίτες να αποφανθούν κατά πόσον συγκατατίθενται ή όχι στην εκτέλεση ενός αθώου κρατούμενου που αντιμετωπίζει την ποινή του θανάτου –και μέσω αυτού στο πολιτικό δίλημμα που θέτει στην ουσία το δημοψήφισμα: την επανίδρυση ή όχι του πολιτεύματος. Με αφορμή αυτές τις μοιραίες ρωγμές, στήνεται και στα δύο κείμενα της Μπουραζοπούλου, μια πλοκή που προσφέρει αναμφίβολα τη δυνατότητα διερεύνησης της «ιδεολογικής και ηθικής δομής»⁹ αφενός μιας νέας πραγματικότητας «ανεστραμμένου ολοκληρωτισμού» (Wolin 2008, 11) στην οποία οι επιχειρήσεις διαμορφώνουν την πολιτική, αφετέρου μιας «ελεγχόμενης δημοκρατίας», όπου ο κόσμος χειραγωγείται, αντί να είναι κυρίαρχος. Προσφέρει όμως ταυτόχρονα και τη δυνατότητα διερεύνησης της περίπλοκης σχέσης υποκειμενικότητας-εξουσίας σε καταστάσεις ολοκληρωτισμού: μια κατάσταση που στην προκειμένη περίπτωση συμπυκνώνεται στο ερώτημα: σε πραγματικότητες όπου η εξουσία προσπαθεί να ελέγξει την ταυτότητα, τις εμπειρίες και τα αισθήματα, προκειμένου να παράξει άτομα που έχουν αποδεχτεί την υποκατάσταση της ατομικής βούλησης από την υποταγή στις επιταγές του εξουσιαστικού υπερεγώ, υπάρχει περιθώριο αντίδρασης ή η αβουλία συνιστά μια αδήριτη συστημική παθογένεια;

Προσεγγίζοντας την αφηγηματική υλοποίηση όλων αυτών, να αναφέρω πως ένα από τα χαρακτηριστικά της δυστοπίας είναι η παρουσία μιας αντι-αφήγησης που αντιπαρατίθεται στην αφήγηση της ηγεμονικής τάξης πραγμάτων. Η ιστορία ξεκινά συνήθως *in medias res*, παρουσιάζοντας έναν πρωταγωνιστή που είναι κομμάτι της δυστοπικής πραγματικότητας και αρχίζει να βιώνει μια «εμπειρία αποξένωσης που ακολουθείται από αυξανόμενη επίγνωση και, στη συνέχεια, από δράση που οδηγεί σε μια κλιμάκωση που αμφισβητεί ή δεν αμφισβητεί ή αλλάζει την κοινωνία» (Moynan 2000, 148). Επιπλέον, τα πρόσωπα στην κλασική δυστοπία συγκροτούν συνήθως (αν και όχι πάντα) ένα τρίπτυχο: το πρόσωπο με την απόλυτη εξουσία, το πρόσωπο που υπόκειται στην, ορατή ή αόρατη, εξουσία και το άτομο-εαυτός, που είναι ένας πιθανός πολιτικός δράστης ο οποίος με την αντίδραση κατά του ολοκληρωτικού συστήματος συστήνει τον ουτοπικό πυρήνα του κειμένου. Το *Τι είδε η γυναίκα του Λωτ* δεν ξεφεύγει από τον κανόνα του είδους. Το ενδιαφέρον, όμως, στην προκειμένη περίπτωση είναι αφενός ότι τα ίδια πρόσωπα που εμφανίζονται να υπόκεινται στη δύναμη του Κυβερνήτη της Αποικίας συνιστώντας τα άβουλα όργανά του, είναι αυτά που, κατά μία διαφορετική ερμηνεία της δράσης τους, αντιδρούν απέναντι στην εξουσία: αφετέρου ότι ο χαρακτήρας (αναφέρομαι στον Φιλέα Μπουκ) που θα μπορούσε να θεωρηθεί άτομο-εαυτός, από τη στιγμή που φαίνεται να μην έχει προσαρμοστεί στη νέα κατάσταση και να εγείρει κριτική κατά της νέας ισχύουσας τάξης πραγμάτων, συνεργάζεται με το σύστημα (κάτι που θα δούμε να συμβαίνει και στην *Ενοχή της αθωότητας*).

Ειδικότερα, το μυθιστόρημα που έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά της πλοκής αναζήτησης (επίλυση του μυστηρίου του θανάτου του Κυβερνήτη καθώς και του μυστηρίου που περιβάλλει την έλευση του νέου Κυβερνήτη, αλλά και αναζήτηση εκ μέρους του Μπουκ εκείνων των ερεισμάτων που θα του χαρίσουν υπαρξιακή ισορροπία), είναι γραμμένο σε επιστολική μορφή. Οι έξι «αυλικόι» του Κυβερνήτη γράφουν επιστολές απευθυνόμενες στους Εβδομήντα πέντε προσπαθώντας να υπερασπιστούν τον εαυτό τους και να διασφαλίσουν την

⁹ Δανείζομαι την έκφραση από τον David Sisk, ο οποίος στο βιβλίο του *Transformations of Language in Modern Dystopias*, γράφει ότι οι δυστοπίες ασχολούνται με την ηθική και ιδεολογική δομή μιας πλασματικής κοινωνίας (Sisk 1997, 6).

επιβίωσή τους σε έναν κόσμο νοηματοδοτημένο από τον εξουσιαστικό λόγο της Κοινοπραξίας. Οι επιστολές, μέσω των οποίων εκθέτουν τα παράδοξα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην αποικία το κρίσιμο δεκαπενθήμερο μετά το θάνατο του Κυβερνήτη και την άφιξη ενός νέου, και οι οποίες παρατίθενται αποσπασματικά και εναλλασσόμενες, προσφέρουν η κάθε μία το δικό της μείγμα από εξαναγκασμό, υποταγή στην εξουσία, αυτοοικτιρισμό αλλά και αυτοκριτική. Αποτυπώνουν, δηλαδή, καταρχάς προσωπικότητες οι οποίες, αποδυναμωμένες από τη δύναμη των ψυχολογικών τεχνασμάτων που μετέρχεται η εξουσία, έχουν απεμπολήσει οικειοθελώς τη δυνατότητα να ενεργεί και να σκέφτεται αυτόβουλα και αυτόνομα και δρουν σαν «προγραμματισμένα ρομπότ» (σ.462) –ενώ ταυτόχρονα λοιδορούν τον εαυτό τους γι’ αυτό και αυτοοικτίζονται για το αμαρτωλό παρελθόν που ευθύνεται για τα παροντικά τους αδιέξοδα.

Είναι γνωστό πως το επιστολικό είδος χαρακτηρίζεται από ένα «αυθόρμητο ξεχείλισμα συναισθημάτων» (Bray 2003, 29) και θεωρείται παραδοσιακά πως συνιστά «περίτρανη μαρτυρία ειλικρίνειας, αυθεντικότητας και αυθορμητισμού» (Kauffman, xviii). Ανάμεσα στα χαρακτηριστικά του συγκαταλέγονται η εκμυστήρευση, η ανάδυση του εαυτού, η υποκειμενική εμπρόθετη δράση του γράφοντος (Altman 1982). Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο προσέγγισης οι επιστολές των «αυλικών», αντανakλώντας τη δομή εξουσίας/ γνώσης που υποκειμενοποιεί τα άτομα ως ‘υπάκουα σώματα’ σε ολοκληρωτικές πραγματικότητες, συνιστούν τεκμήρια αυθεντικότητας –όχι μόνο σύμφωνα με την επίσημη ερμηνεία του Φιλέα Μπουκ, του ειδικού που έχει προσληφθεί από την Κοινοπραξία για την αποκωδικοποίηση των επιστολών, αλλά και του αναγνώστη του μυθιστορήματος που δεν διαθέτει στοιχεία ικανά να τον οδηγήσουν σε μια διαφορετική ανάγνωση. Το ενδιαφέρον είναι όμως ότι η συγκεκριμένη ανάγνωση των επιστολών θα ανατραπεί στο τέλος από τον Μπουκ, ο οποίος προβάλλει στις τελευταίες σελίδες του μυθιστορήματος μια εντελώς διαφορετική εκδοχή όσον αφορά τα κίνητρα και τις προθέσεις των ενεργειών των επιστολογράφων. Η εκ μέρους του ανατρεπτική ανάγνωση των επιστολών, σύμφωνα με την οποία οι αυλικοί γράφουν και αποστέλλουν τις επιστολές όχι για ρίξουν φως στα τεκταινόμενα, αλλά για να παραποιήσουν γεγονότα και συμπεριφορές και συνεπώς να παραπλανήσουν ενόσω προετοιμάζουν τη διάλυση της Αποικίας και την ταπείνωση της Κοινοπραξίας, μεταστοιχειώνει την άγνοια, την αδυναμία κατανόησης της πραγματικότητας και την αβουλία των πειθίμων οργάνων της εξουσίας σε επαναστατική πράξη αντίδρασης.¹⁰ Έτσι, το τέλος του μυθιστορήματος φέρνει τον αναγνώστη αντιμέτωπο με μια αναπάντεχη αλλαγή τρόπου θέασης της κατάστασης και των προσώπων και την υιοθέτηση μιας άλλης ενδεχομένως προτιμητέας οπτικής, υπό την έννοια ότι προσφέρει τόσο στους αναγνώστες όσο και στους πρωταγωνιστές το ενδεχόμενο της ελπίδας,¹¹ υποδηλώνοντας ταυτόχρονα και έναν μεταμοντέρνο σχετικισμό όσον αφορά την αντικειμενική αλήθεια ή την αντικειμενική γνώση, υπό την έννοια ότι η επιστολή-γλώσσα δεν μπορεί πάντα να αναπαραστήσει σαφώς την υποκειμενικότητα.

¹⁰ Δεν είναι λίγοι οι μελετητές που διαβλέπουν στην επιστολογραφία και μια εξεγερτική στάση μέσω της πράξης της γραφής. Παρόμοιες απόψεις αφορούν κατά κύριο λόγο σε επιστολικά μυθιστορήματα γραμμένα από γυναίκες και θεωρείται ότι η δομή τους επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την πορεία γυναικών από τη απόγνωση στην εξέγερση (Kauffman 1992, Campbell 1995).

¹¹ Ο Sisk συγκρίνοντας πολλά σημαντικά δυστοπικά μυθιστορήματα του 20ου αιώνα, προβάλλει την κεντρική σημασία της γλώσσας ως αποφασιστικού παράγοντα καταπίεσης αλλά και εξέγερσης και εστιάζει στις «συνειδητές προσπάθειες εντός της δυστοπικής μυθοπλασίας (ως μηχανισμού της πλοκής δηλαδή) όσον αφορά τον έλεγχο της γλώσσας, καθώς και τις συνειδητές εξεγέρσεις εναντίον αυτού του ελέγχου»: σύμφωνα με τον μελετητή, ένα μυθιστόρημα μπορεί να θεωρηθεί δυστοπικό μόνο εάν αναπαριστά αυτή τη σύγκρουση (Sisk 1997, 2 και 12). Και η Baccolini, κινούμενη σε παρόμοιο μήκος κύματος, αναφέρεται στη γλώσσα αφενός ως ένα μέσο που πρέπει να ελέγχεται, ώστε να διατηρηθεί η σταθερότητα της δυστοπικής εξουσίας, αφετέρου, ως ένα μέσο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ανατρεπτικά προκειμένου να ξεπεραστεί η ίδια δομή εξουσίας: «... ο έλεγχος επί της γλώσσας, της αναπαράστασης, της μνήμης και της έγκλησης είναι ένα σημαντικό όπλο ώστε η δυστοπική αντίσταση» (Baccolini & Moylan 2003, 6). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα δυστοπικά μυθιστορήματα παρουσιάζει και η εξωτερική χρήση της γλώσσας, οι υφολογικοί τρόποι με τους οποίους ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη γλώσσα.

Αν στη *Γυναίκα του Λωτ* το επίκεντρο μπορεί, σύμφωνα με τη μία εκδοχή ανάγνωσης των επιστολών που ανάγονται έτσι σε ανατρεπτικές αντι-αφηγήσεις, να στρέφεται προς τις προσπάθειες των πρωταγωνιστών να ανακαλύψουν πώς να αντισταθούν στην εξουσία, στην *Ενοχή της αθωότητας* δεν υπάρχει το στοιχείο της δραματικής σύγκρουσης μεταξύ του καθεστώτος και του ατόμου-εαυτού. Το ενδιαφέρον είναι δε ότι οι πρωταγωνιστές φαίνεται καταρχήν ότι διαθέτουν τα στοιχεία εκείνα που θα τους επένδυναν με τη δυνατότητα αντιπαράθεσης στην αφήγηση της ηγεμονικής τάξης πραγμάτων: πρόκειται για άτομα που έχουν αντιταχθεί είτε στην αναγκαστική προσχώρηση στην επαγγελματική κάστα στην οποία ανήκει η οικογένεια, είτε στην πειθήνια αποδοχή των κυρίαρχων ιδεών της Συντεχνιακής Δημοκρατίας (ο Ιωσήφ, ακολουθώντας την επιθυμία του να γίνει Καλλιτέχνης, έχει αποστατήσει από την κάστα των Φυλάκων στην οποία κατά παράδοση ανήκει η οικογένειά του και ο Πελαργός έχει εκδιωχθεί από την Ακαδημία των Φιλοσόφων μετά από την αμφισβήτηση της κοσμοθεωρίας του αγαθού του θανάτου) και παρουσιάζονται σαν δύο αποσυνάγωγοι. Επιπλέον, ενώ η σημασία της ελεύθερης βούλησης δηλώνεται συνεχώς και εμφατικά,¹² συνιστώντας έναν από τους κυρίαρχους Λόγους της Συντεχνιακής Δημοκρατίας, η αφηγηματική δομή του μυθιστορήματος δεν κάνει κάτι άλλο από το να υποδηλώνει την υποχώρηση της έννοιας του αυτόνομου, κυρίαρχου ατόμου, αυτού που μέσα από την ανεξάρτητη γνώση την ελεύθερη βούληση και τη δράση αυτοπροσδιορίζεται και προσδιορίζει τον κόσμο.

Η εξέλιξη της δράσης σε αυτό το πολιτικό θρίλερ με χαρακτήρα αλληγορίας που συνδυάζει στοιχεία περιπετειώδους και ταξιδιωτικής αφήγησης,¹³ βασίζεται στις συνεχόμενες συναντήσεις των πρωταγωνιστών με τους εκπροσώπους των καστών που είναι υπεύθυνες για τη διεξαγωγή της δίκης/ δημοψηφίσματος κατά τη διάρκεια του δικαστικού οδοιπορικού. Πρόκειται όμως στην ουσία για ένα αφήγημα όπου ο διάλογος υποκαθιστά, σε μεγάλο βαθμό, τη δράση και οι ιδέες που ανταλλάσσονται είναι αυτές που καθορίζουν την έκβαση της πλοκής, υπό την έννοια ότι μέσα από τους διαδοχικούς διαλόγους των πρωταγωνιστών με τους εκπροσώπους των καστών γίνεται σαφές πως ο εξουσιαστικός λόγος των καστών, ο καθένας με τη δική του λογική και ρητορική, όχι μόνο προσδιορίζει την εξέλιξη των γεγονότων, αλλά διαποτίζει και τη συνείδηση των πρωταγωνιστών. Για να γίνω πιο σαφής, το μυθιστόρημα μέσω της επιλογής και συμμετοχής του Ιωσήφ και του Πελαργού στη συνοδεία της περιπλανώμενης κάλπης («της Κιβωτού της δημοκρατίας», σ.297) - συμβόλου του ιδεολογικού μηχανισμού του κράτους αναπαριστά την τρομακτική επίδραση της ιδεολογίας, της διεισδυτικής φύσης του ηγεμονικού λόγου: αποτυπώνει τη στιγμή της έγκλησης (τον Αλτουσεριανό τρόπο υποκειμενοποίησης δια της υπαγωγής στην ιδεολογία),¹⁴ τη διαδικασία εσωτερίκευσης των αρχών της Συντεχνιακής Δημοκρατίας-‘μηχανής’ των ιδεολογικών λόγων από τους πρωταγωνιστές, τη σταδιακή τους κανονικοποίηση μέσω της εσωτερίκευσης των

¹² Παραθέτω ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα: «Αποτελεί δείγμα ωριμότητας της Δημοκρατίας μας το να μην επαναλαμβάνει σφάλματα παλαιότερων εκδοχών της. Παραδείγματος χάριν... ας υποθέσουμε ότι υπάρχει ένα αγαθό, το οποίο βρίσκεται νόμιμα στην κατοχή κάποιου επαγγελματία και το οποίο είναι επιτακτική ανάγκη να περιέλθει στην κατοχή της πολιτείας. Παλαιότερα καθεστώτα θα υποχρέωναν τον επαγγελματία, που τότε ονομαζόταν πολίτης, να το παραδώσει υπέρ του γενικού καλού, είτε με τη βία είτε δίνοντάς του κάποια αποζημίωση. [...] Η Συντεχνιακή Δημοκρατία αντίθετα, καθώς είναι πολύ πιο εξελιγμένο καθεστώς, εκδίδει μια έμμεση ‘εντολή-πρόταση-παρακλήση’ [...] Πουθενά δεν γίνεται λόγος για υποχρέωση, απειλή ή αποζημίωση,, μόνο για ελεύθερη βούληση και οικειοθελή παραχώρηση» (Μπουραζοπούλου 2011, 82-83).

¹³ Η δυστοπική παράδοση χαρακτηρίζεται σε κάθε περίπτωση από την ειδολογική ανάμιξη αφού συνδυάζει μια στρεβλή εκδοχή της ουτοπίας, με την αλληγορική μορφή και την τυπική μελλοντολογική αφήγηση. Σύμφωνα με την Jane Donawerth, οι συγγραφείς οδήγησαν, στο πέραςμα του χρόνου, αυτή την αρχική μίξη των ειδών ένα βήμα πιο μακριά. Γνωρίζοντας ότι η δομή δεν είναι «άκαμπτη, αλλά διαπερατή» κατέστησαν τη μορφή «ιδανική τοποθεσία για ειδολογικές μείξεις», παρέχοντας την ευκαιρία αποτύπωσης ποικίλων ριζοσπαστικών οραμάτων του μέλλοντος (Donawerth 2003, 29).

¹⁴ Σύμφωνα με τον Louis Althusser, η ιδεολογία υποστασιοποιεί τα υποκείμενα: εγκλαίει δια μέσου του λόγου τα συγκεκριμένα άτομα ως συγκεκριμένα δρώντα υποκείμενα (Althusser 1971).

αρχών και προσδοκιών της, καθώς και την υποταγή τους σε προκαθορισμένες πρακτικές, ενώ οι ίδιοι θεωρούν ότι έχουν την ελευθερία επιλογής.

Η έγκληση, η οποία επιτελείται αρχικά στη βάση της επιθυμίας του Ιωσήφ για ουσιαστική αποδοχή από την κάστα των Καλλιτεχνών στην οποία αυτός επέλεξε να ανήκει, συγκροτεί σταδιακά μια γνώση για τους Ιωσήφ και Πελαργό που θα τους επιτρέψει να υποστασιοποιήσουν τον εαυτό τους ως Καλλιτέχνη και Διανοούμενο· να εντάξουν τον εγκαλούμενο εαυτό τους ως υποκείμενο στη συλλογικότητα που θεωρούν πως ανήκουν δρώντας προς όφελός της, παραγνωρίζοντας όμως ότι είναι ταυτόχρονα και αντικείμενα διαμόρφωσης, αποτέλεσμα υπαγωγής στην ιδεολογία εξαιτίας της επιρροής της οποίας, αν και αποστάτες, εξακολουθούν να αισθάνονται πως η ταυτότητά τους καθορίζεται από το επάγγελμά τους.¹⁵ Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο πώς μπορούμε να σκεφθούμε τη δυνατότητα αντίστασης του υποκειμένου στην εξουσία που το συγκροτεί; Πράγματι, οι δύο πρωταγωνιστές, από τη στιγμή που παρουσιάζονται να έχουν προσδεθεί στα δεσμά του ιδεολογικού μηχανισμού, θεσπίζουν την υποκειμενική τους συμμετοχή στην κανονικοποίησή τους, στην εθελοντική τους συμμόρφωση δηλαδή και στην εξυπηρέτηση, έστω και αθέλητα, του συστήματος· παρόλα αυτά, επιθυμούν να ενεργούν αυτόβουλα –και θεωρούν πως το κάνουν.¹⁶ Το μυθιστόρημα αποτυπώνει αυτή την αντιφατική κατάσταση μέσω των συνεχόμενων συναντήσεων των πρωταγωνιστών με τους εκπροσώπους της κάθε κάστας-εκφραστές της κοσμοθεωρίας της τους οποίους δεν είναι ικανοί ή δεν έχουν διάθεση να αμφισβητήσουν, επηρεάζονται από αυτούς και εξαιτίας αυτού αδυνατούν να αποκτήσουν μια σαφή εικόνα για την πραγματικότητα, δείχνοντάς μας ότι η αρχική έγκληση σύρει τους πρωταγωνιστές στη σφαίρα επιρροής της ιδεολογίας, σε μία μη-θέση ταυτόχρονης ένταξης (έχουν την αρμοδιότητα να περιφρουρήσουν τη διαδικασία της ψηφοφορίας) και αποκλεισμού (από την ουσιαστική γνώση). Καθώς δε η δράση τους υπάγεται εντέλει σε ένα παιχνίδι σκοπιμότητας,¹⁷ φαίνεται πως η ελευθερία ως ελευθερία της επιλογής και της δράσης αποδεικνύεται, τουλάχιστον μέχρι λίγο πριν από το τέλος της ιστορίας, περίπου ανέφικτη, ενώ αναδύεται στην επιφάνεια και η δυσκολία του ατόμου να επιδιώξει μια βαθύτερη κατανόηση της αλήθειας της πραγματικότητάς του.

Αυτό δεν σημαίνει, όμως, ότι η δράση στην *Ενοχή της αθωότητας* λαμβάνει χώρα σε μία πραγματικότητα στην οποία πλέον δεν υπάρχει καμία πιθανότητα αντίδρασης. Με την αναπόφευκτη ήττα του πρωταγωνιστή-επαναστάτη, η κλασική δυστοπία απεικονίζει την αποκατάσταση της ολοκληρωτικής τάξης και αποκλείει κάθε έννοια αλλαγής. Σε αντίθεση με αυτό, το ανοιχτό τέλος της *Ενοχής της αθωότητας* δημιουργεί ένα χώρο δυνατοτήτων στην

¹⁵ Ας μην ξεχνάμε ότι η Τζούντιθ Μπάτλερ προσεγγίζει την αμφίσημη έννοια της υποκειμενοποίησης (subjection) λέγοντας πως «σημαίνει τη διαδικασία του να υπόκεισαι σε μια εξουσία, καθώς και τη διαδικασία του να γίνεσαι υποκείμενο» (Butler 1997, 2).

¹⁶ Το παράδοξο του Žižek σχετικά με την αναγκαστική επιλογή της ελευθερίας βοηθά να κατανοήσουμε αυτή την αντιφατική κατάσταση. Για τον Žižek, η ολοκληρωτική ιδεολογία δημιουργεί την επίφαση της επιλογής, ενώ έχει προκαθορίσει το αποτέλεσμά της· όπως γράφει: «Στη σχέση του ατόμου με την κοινότητα στην οποία ανήκει, υπάρχει πάντα μια παρόμοια παράδοξη σχέση ενδεικτική της αναγκαστικής επιλογής –με την κοινότητα να μοιάζει πως λέει στο υποκείμενο: έχεις την ελευθερία να επιλέξεις, με την προϋπόθεση ότι επιλέγεις το σωστό. [...] Και δεν είναι καθόλου καθόλου τυχαίο ότι το παράδοξο ανακύπτει στο επίπεδο της σχέσης του υποκειμένου με την κοινότητα στην οποία ανήκει: η κατάσταση της αναγκαστικής επιλογής συνίσταται στο γεγονός ότι το υποκείμενο πρέπει να επιλέξει ελεύθερα την κοινότητα στην οποία ανήκει, ανεξάρτητα από την επιλογή του -πρέπει να επιλέξει ό,τι είναι ήδη δεδομένο σε αυτόν» (Žižek 1989, 165).

¹⁷ Αναφέρομαι σε παιχνίδι σκοπιμότητας αφού πίσω από προκάλυμμα των δημοκρατικών διαδικασιών κρύβεται η, απόλυτα οργανωμένη και ελεγχόμενη από το καθεστώς, διαδικασία Αντεπανάστασης, η οποία θα απορροφήσει την όποια αντίδραση εναντίον της. Να σημειώσω ότι το στοιχείο παρόμοιων εκλογικών διαδικασιών, με προειλημμένο αποτέλεσμα, ανακαλεί τη δυστοπία του Ζαμιάτιν, *Εμείς*, όπου διαβάζουμε το χαρακτηριστικό απόσπασμα: «Εννοείται ότι αυτό δεν έχει καμία ομοιότητα με τις χαώδεις και ανοργάνωτες εκλογές των αρχαίων χρόνων όπου —γελοίο ακόμη και να το λες— δεν μπορούσαν πριν από τις εκλογές να γνωρίζουν το αποτέλεσμα. Υπάρχει τίποτε πιο ανόητο από το να βασίζεις ένα κράτος στην απολύτως απρόβλεπτη τύχη, στα τυφλά; Παρ' όλ' αυτά, φαίνεται ότι χρειάστηκε να περάσουν αιώνες πριν αυτό γίνει αντιληπτό» (Ζαμιάτιν 2010, 167).

αφήγηση –την ελπίδα που χαρακτηρίζει την κριτική δυστοπία.¹⁸ Ωστόσο, πίσω από το γεγονός ότι όλες οι δυστοπικές κοινωνίες φαίνεται να έχουν εγγενή μειονεκτήματα που καθιστούν δυνατή, έστω και την τελευταία στιγμή, την ουτοπική παρόρμηση αντίδρασης –μια παρόρμηση που ο Jameson (2005, xvi) αποκαλεί αντι-αντι-ουτοπική στάση–, υποκρύπτεται μάλλον και η ελπίδα ότι ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα στα ανθρώπινα όντα δεν μπορούν, ή τουλάχιστον όχι πάντα, να κατασταλούν· υποκρύπτεται επίσης και η εξίσου ουτοπική πίστη στη δύναμη της τέχνης και της νόησης.

Η δυστοπία προφανώς και διαθέτει τις δικές της ιδιαίτερες ιδεολογικές συνεπαγωγές που τη χαρακτηρίζουν ως είδος. Ανάμεσα σε αυτές και η αντίληψη ότι ο άνθρωπος ως υποκείμενο είναι ένα προϊόν εξωτερικών δυνάμεων ή εξουσίας που περιορίζουν ή θέτουν σε κίνδυνο τον αυτοπροσδιορισμό.¹⁹ Τα μυθιστορήματα της Μπουραζοπούλου διερευνώντας την ανθρώπινη ικανότητα ή την ανικανότητα να σκέφτεσαι ελεύθερα και να υλοποιείς ανεξάρτητες δράσεις, αναμετρώνται και αυτά με έννοιες που χαρακτηρίζουν το είδος της δυστοπίας, προκαλώντας τον αναγνώστη να αναρωτηθεί σχετικά με έννοιες που είναι ουσιαστικής σημασίας για την ανθρώπινη ύπαρξη: την ελεύθερη βούληση, την ευθύνη και την ενεργό δράση. Η δυστοπία επηρεάζεται όμως και από πολλές μεταβλητές, όπως οι ιστορικο-κοινωνικές, ιδεολογικές συνθήκες που επικρατούν κατά το χρόνο και τόπο συγγραφής, οι οποίες με τη σειρά τους οδηγούν στη γέννηση μιας ποικιλίας φανταστικών κοινωνικών δομών. Στην περίπτωση της Ι.Μπουραζοπούλου τα μελλοντολογικά σενάρια μεταπολιτικών κοινωνιών όπου η Επιχείρηση ή η εργασία είναι η Νέα Θρησκεία, αποτυπώνουν σαφώς μία από αυτές τις στιγμές μετασηματισμού που υπαινίσσονται ότι η αλλαγή δεν είναι πάντα προς το καλύτερο, αφού μάλλον είναι πιο εύκολο να φανταστεί κανείς το τέλος του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού (Jameson 2005, xvi). Διατηρούν με τον τρόπο αυτό τον προειδοποιητικό χαρακτήρα της δυστοπικής μυθοπλασίας, ζητώντας από τους αναγνώστες να προβληματιστούν για καταστάσεις όπου η πολιτική ασκείται δια της οικονομίας, αλλά και να εξετάσουν γιατί ακριβώς τη στιγμή που φαίνονται δυνατοί ουτοπικοί μετασηματισμοί που θα μπορούσαν να εξαλείψουν ποικίλα σύγχρονα δεινά, η αλλαγή προς το καλύτερο μοιάζει να είναι και πάλι ανέφικτη. Αποτυπώνουν όμως και την μεταμοντέρνα κριτική της ουμανιστικής θεώρησης του υποκειμένου (του ατόμου ως ορθολογικά αυτοπροσδιοριζόμενου, αυτο-καθοριζόμενου όντος και της ατομικής ταυτότητας ως πηγής της ενεργού δράσης), φέρνοντας στην επιφάνεια τη, φουκωϊκής προέλευσης, συγκροτητική σχέση ατόμου-εξουσίας.²⁰ Είναι ενδιαφέρον λοιπόν ότι αυτό που συνιστά τη ρήξη με την παράδοση της δυστοπίας στα κείμενα της Μπουραζοπούλου, το γεγονός δηλαδή ότι η αντι-αφήγηση της αποξένωσης και της αντίδρασης απέναντι στην ηγεμονική τάξη πραγμάτων δεν

¹⁸ Για τους Baccolini και Moylan, η κατάληξη του μυθιστορήματος είναι αυτό που κατά κύριο λόγο το χαρακτηρίζει ως κλασική ή κριτική δυστοπία. Δηλαδή, μόνο κείμενα που διαθέτουν ένα επίμονο «άνοιγμα» ή χώρο στον οποίο η αντίσταση και η αντίδραση και, συνεπώς η ελπίδα για τον αναγνώστη ότι μπορεί να αποφευχθεί ένα τόσο απαισιόδοξο μέλλον, εξακολουθεί να είναι δυνατή μπορεί να επιτύχουν πραγματικά το καθεστώς της κριτικής δυστοπίας· «... οι νέες κριτικές δυστοπίες, ανθιστάμενες στην κατάληξη, επιτρέπουν τόσο στους αναγνώστες όσο και στους πρωταγωνιστές να ελπίζουν»· θεωρούν δε ότι αυτές οι διαφορούμενες, ανοιχτές καταλήξεις διατηρούν την ουτοπική παρόρμηση σε παρόμοια κείμενα (Baccolini & Moylan 2003, 7). Κάτι ανάλογο πρεσβεύει και ο Sargent που γράφει πως οι κριτικές δυστοπίες, διατηρώντας από την κριτική ουτοπία την ανάγκη να είναι τόσο κοινωνικά κριτικές όσο και να επαναξιολογήσουν την ουτοπική παράδοση, αναβιώνουν την παραδοσιακή δυστοπική στρατηγική «χαρτογράφηση, προειδοποίηση και ελπίδα» (Sargent, 9), διαστέλλοντας την «ελπίδα» ώστε να συμπεριλάβει δελεαστικές, αν και αόριστες προτάσεις για έναν καλύτερο κόσμο.

¹⁹ Όπως σημειώνει ο Chris Ferns, η δυστοπία μας δείχνει ότι «είμαστε ήδη τα προϊόντα του κοινωνικού μας περιβάλλοντος, και ότι δεν είναι μόνο η απρόβλεπτη έκβαση των ανταγωνιστικών καθοριστικών επιρροών που δημιουργεί την ψευδαίσθηση της ατομικής ελευθερίας και της ουσιαστικής ταυτότητας» (Ferns 1999, 107).

²⁰ Για τον Φουκό, η σύγχρονη εξουσία δεν είναι μονοδιάστατη, «δε βαραίνει απλώς πάνω μας σαν μια δύναμη που λέει 'όχι' [...] παράγει πράγματα, επιφέρει ηδονή, μορφές γνώσης, παράγει λόγο. Πρέπει να θεωρηθεί παραγωγικό πλέγμα που καλύπτει ολόκληρο το κοινωνικό σώμα και όχι αρνητική βαθμίδα που ρόλος της είναι η καταπίεση (Φουκό, 1987: 21). Με άλλα λόγια, το υποκείμενο συγκροτείται στο πλαίσιο της εξουσίας· η εξουσία η οποία το παράγει είναι αυτή και η οποία το καταστέλλει.

θεμελιώνεται στην παρουσία και δράση χαρακτήρων με συνεπή ταυτότητα και μια ισχυρή αίσθηση αυτονομίας, συνιστά και τον, προσφιλή στις κριτικές δυστοπίες της εποχής μας, 'ορίζοντα ελπίδας'. Η συγγραφέας φαίνεται να πιστεύει πως ακόμη και αν οι άνθρωποι ζουν στο έλεος πολιτικών δυνάμεων τις οποίες δεν μπορούν να κατανοήσουν και, ακόμη λιγότερο, να ελέγξουν, η αυτο-ανατροπή δεν είναι αδύνατη και η αντίδραση μπορεί να προέλθει από πολλούς και διαφορετικούς δρόμους, ως αποτέλεσμα ίσως όχι του ορθολογικού αυτοπροσδιορισμού, αλλά των διεργασιών που υλοποιούνται εντός του πλέγματος γνώσης/εξουσίας: ενός πλέγματος με το οποίο τα υποκείμενα θα είναι πάντα συνδεδεμένα και μόνο μέσα από αυτό θα μπορέσουν να κινήσουν διαδικασίες ενεργού δράσης.

Βιβλιογραφία

- Aldridge, Alexandra: *The Scientific World View in Dystopia*. UMI Research Press 1984.
- Althusser, Louis: «On Ideology and Ideological State Apparatuses. Notes Towards an Investigation». Στο Louis Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays*. London: New Left Books, 1971: 121-73.
- Altman, Janet Gurkin: *Epistolarity: Approaches to a Form*. Ohio State University Press 1982.
- Baccolini Raffaella & Tom Moylan: «Introduction, Dystopia and Histories». Στο Raffaella Baccolini & Tom Moylan (επιμ.), *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*. New York: Routledge, 2003: 1-12.
- Berger, James: *After the End: Representations of Post-Apocalypse*. University of Minnesota Press 1999.
- Booker, M. K.: *Dystopian literature: A theory and research guide*. Greenwood Press 1994.
- Booker, M. K.: *The dystopian impulse in modern literature: Fiction as social criticism*. Greenwood Press 1994a.
- Bray, Joe: *The Epistolary Novel: Representations of Consciousness*. Routledge 2003.
- Butler, Judith: *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford University Press 1997.
- Campbell, Elizabeth: «Re-visions, re-reflections, re-creations: epistolarity in novels by contemporary women». *Twentieth Century Literature* 41.3 (1995): 332-348.
- Claeys, Gregory: «The origins of dystopia: Wells, Huxley and Orwell». Στο Gregory Claeys (επιμ.), *The Cambridge Companion to Utopian Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010: 107-131.
- Donawerth, Jane: «Genre Blending and the Critical Dystopia». Στο Raffaella Baccolini & Tom Moylan (επιμ.), *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*. New York: Routledge, 2003: 29-46.
- Foucault, Michel: «Two Lectures». Στο C. Gordon (επιμ.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings by Michel Foucault, 1972-1977*, Prentice Hall, 1980: 78-108.
- Ferns, Chris: *Narrating Utopia: Ideology, Gender, Form in Utopian Literature*. Liverpool University Press 1999.
- Heffernan, Teresa: *Post-Apocalyptic Culture: Modernism, Postmodernism and the Twentieth Century*. University of Toronto Press 2008.
- Jameson, Fredric: *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. Verso 2005.
- Kauffman, Linda: *Special Delivery: Epistolary Modes in Modern Fiction*. University of Chicago Press 1992.
- Kumar, Krishan: *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times*. Blackwell 1987.
- Marcuse, Herbert: *One-dimensional Man: studies in ideology of advanced industrial society*. Routledge 1991.
- Moylan, Tom: *Scraps of the Untainted Sky*. Westview Publishing 2000.

- Moylan, Tom: «“The moment is here...and it’s important”»: State, agency, and dystopia in Kim Stanley Robinson’s *Antarctica* and Ursula K. Le Guin’s. *The Telling*. Στο Raffaella Baccolini & Tom Moylan (επιμ.), *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*. New York: Routledge, 2003: 135-153.
- Sargent, Lyman Tower: “*The Three Faces of Utopianism Revisited*”. *Utopian Studies* 5.1 (1994): 1-37.
- Sisk, D. W.: *Transformations of language in modern dystopias*. Greenwood Press 1997.
- Suvin, Darko: «Theses on dystopia 2001». Στο Raffaella Baccolini & Tom Moylan (επιμ.), *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*. New York: Routledge, 2003: 187-201.
- Suvin, Darko: *Metamorphoses of Science Fiction: on the poetics and history of a literary genre*. Yale University Press 1979.
- Wolin, Sheldon S.: *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton University Press 2008.
- Zamora, Lois Parkinson: *Writing the Apocalypse: Historical Vision in Contemporary U.S. and Latin American Fiction*. Cambridge University Press 1989.
- Ζαμιάτιν, Γεβγκένι: *Εμείς*, μτφρ. Ειρήνη Κουσκουμβελάκη. Εκδόσεις Εξάρχεια 2010.
- Žižek, Slavoj: *The Sublime Object of Ideology*. Verso 1989.
- Μπουραζοπούλου, Ιωάννα: *Τι είδε η γυναίκα του Λωτ*. Καστανιώτης 2007.
- Μπουραζοπούλου, Ιωάννα: *Η ενοχή της αθωότητας*. Καστανιώτης 2011.
- Φουκό, Μισέλ: *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ.Σαρίκας. Ύψιλον 1987.